

MARAMUREȘUL - ÎNTRE TRADIȚIE ȘI DECONSTRUCȚIE IDENTITARĂ

Gheorghe ȘIȘEȘTEAN (1954-2012)

Abstract :

Maramureșul a reprezentat un spațiu generator de stereotipii culturale, care își păstrează și în prezent actualitatea. În cele ce urmează ne propunem o examinare critică a acestor clișee culturale și surprinderea fenomenelor de mutație socială și culturală care fac din această zonă una dintre cele mai mobile și inovatoare din România, chiar dacă inovația culturală, scăpată de sub controlul legislativ și de educație estetică cotidiană este generatoare de fenomene de pierdere a oricăror amprente localist-identitare ale peisajul rural.

Cuvinte cheie: tradiție, sat țăranesc, sat post-țăranesc, neo-ruralitate, relații sociale fragmentate, reconstrucție identitară, mutație arhitecturală

A devenit un loc comun în discursurile etnologilor și folcloriștilor sintagma "Maramureșul-zona de puternice tradiții ale culturii populare românești"²⁰). Insistența cu care a fost construită această imagine a blocat, în mare măsură, aplecarea asupra cercetării dinamicii sociale, acreditând un construct teoretic cu o slabă relevanță empirică în spațiul actualității. În fond, etnografii și folcloriștii, dar și etnologii, totuși promotorii unui discurs mai actualist, au reconstituit din "memoria pasivă" a generațiilor vârstnice dar și din "vestigiiile" de teren ale vechii arhitecturi țăranesti, o imagine puternic deformată a ceea ce

reprezintă actualmente Maramureșul ca realitate socială și culturală²¹). Maramureșul folcloriștilor și etnografilor nu mai este decât o reconstrucție teoretică pe baza unor elaborate culturale care și-au pierdut, în mare parte, actualitatea empirică. Dincolo de a minimaliza eforturile de reconstrucție teoretică a unei istorii culturale, deloc neglijabilă în conservarea unei identități localiste, dar și cu efecte care depășesc cadrele «istoriilor culturale locale», este totuși cazul să ne întrebăm ce mai este "tradițional"²²) în Maramureșul istoric și ce

²¹ Este de reținut faptul că în Maramureș există o adevărată școală de etnografi și folcloriști de bună calitate. Aș aminti aici numai câțiva dintre cei mai cunoscuți: Chiș Ster, Dumitru Iuga, Janeta Ciocan, Pamfil Bilțiu, Vasile Latiș. Din păcate, materialul etnografic și folcloric adunat de-a lungul timpului nu reprezintă decât o «memorie» în mare parte pasivă și nu o realitate vie. Acest impresionant material etno-folcloric permite o reconstrucție paseistă a unei identități culturale, în prezent puternic deformată.

²² V. Mihăilescu, Dificila deconstrucție a sarmalei. Discurs despre tradiție, în Cristina Papa, Giovanni Pizza, Filippo Zerilli, Cercetarea antropologică în România. Perspective istorice și etnografice, Ed. Clusium, 2004, p. 181-206. Deși titlul poate sugera o abordare neserioasă a unei teme minore, în fond este vorba despre un studiu extrem de profund privind construcțiile identitare de tip național, plecând de la un fapt etnografic în aparență banal: revendicarea paternității unui elaborat gastronomic-sarmaua-mancare cu o largă circulație balcanică. Acest pretext gastronomic oferă autorului prilejul construcției unei extrem de interesante teorii privind inventarea ideologico-culturală a «tradiției» în procesul genezei identității moderne de tip național. «Obiceiul», care are o importantă încărcătură localistă, poate deveni prin supradimensionare identitară, «tradiție», trans-localistă, așa cum s-a întâmplat cu multe obiceiuri din Maramureș, în perioada comunistă. Dăm numai câteva exemple: Hora de la Prislop, în fond numai una dintre zecile de nedei montane, întâlniri dintre locuitorii satelor de vale pe plaiul alpin, în zona stânelor, în perioada păstoritului montan, devine prin supradimensionare etno-folclorizantă, «Hora de la Prislop», manifestare neo-folclorică care și-a pierdut orice legătură cu păstoritul. «Tânjaua de la Hoteni»

²⁰ Stereotipurile cultural-etnografice se mențin constante, chiar dacă zona Maramureșului cunoaște o amplă transformare, atât la nivelul arhitecturii, costumului sau folclorului, cât și la cel al mentalităților. Asemenea clișee pseudo-etnografice sunt prezente și pe abundentele site-uri dedicate Maramureșului, care circulă pe Internet. Iată, bunăoară, un exemplu: «În ciuda vitregiilor, locuitorii acestor sate și-au păstrat vii tradițiile și folclorul. Astăzi puteți vizita aceste locuri și puteți admira stilul unic de viață al oamenilor de aici. În puține alte regiuni ale Europei s-a dezvoltat o cultură rurală atât de puternică».

(<http://maramures.romaniaexplorer.com>)

schimbări identitare, la nivelul elaboratelor culturale s-au produs în timp sau sunt pe cale să se producă?

Înainte de a încerca unele răspunsuri parțiale la această întrebare, de mare actualitate, este necesar să trasăm unele posibile dimensiuni a ceea ce am putea înțelege prin sintagma "Maramureșul tradițional". Este de precizat faptul că termenul de "tradițional", "tradiție" este ambiguu prin extensia vag conturată: el poate desemna realități sociale diferite, atât din perspectiva diacronică, cât și geografică; valoarea lui metodologică este relevantă numai din perspectiva distincției dintre satul țărănesc și satul post-țărănesc, "deșărânat", fază a ruralității actuale²³. Potrivit acestei distincții, înțelegem prin satul

urmează același itinerariu ideologico-cultural, devenind în perioada comunistă dintr-un obicei local, răspândit în zonă, în perioada satului țărănesc, un instrument ideologizant de cultivare abstractă a virtuților «muncii țărănești», într-o zonă cu o puternică mobilitate ocupațională și de vădită deconstrucție simbolică a muncilor agricole. Este de amintit apoi faptul că termenul de «tradiție» este extrem de volatil ca relevanță empirică, în fond etnografii și folcloriștii nerealizând legătura dintre un elaborat cultural și agenții sociali reali, generează o mixtură culturalistă în care fiecare, potrivit propriei rețete metodologice, introduce ingrediente culturale fără nici un determinism specific, de tip istorico-contextualist.

²³ Deși mulți sociologi români vorbesc după 1989 despre „rețărâizarea agriculturii”, în condițiile revenirii la mica proprietate parcelară, credem că un asemenea indicator nu este suficient pentru a vorbi despre o scurtcircuitare a istoriei în sensul rețărânzării ei, la nivelul ruralului. În perioada târzie, post-comunistă, categoriile rurale care folosesc agricultura ca mijloc complementar de subzistență și chiar de venituri sunt extrem de diverse, dar nețărănești, poate cu rare excepții. Pentru cele mai multe categorii rurale (pensionari, muncitori industriali, funcționari și chiar profesori), acolo unde se mai practică, agricultura este o sursă suplimentară de consumuri și ocazional, de venituri complementare celor obținute din activități neagricole. Această constatare, valabilă și în primii ani post-comuniști și-a întărit valabilitatea pe măsura trecerii timpului; în prezent se constată ca și în Franța (în deceniul șapte), apariția unui neo-rural, nu numai «deșărânat», dar și din ce în ce mai mult, neagricol, datorită faptului că un număr din ce în ce mai redus de persoane sunt implicate în activitățile de cultivare a pământului. Vezi în acest sens Nicole Mathieu, *La notion de rural et les rapports ville campagne en France. Des années cinquante aux années quatre-vingts*, nr. 197/1990, *Etudes rurales*, H. Mendras, *La fin des paysans*, Ed. Babel, Paris, 1991, Gh. Șișeștean, *Criza lumilor țărănești*, Analele Universității din Oradea, seria filosofie-sociologie, Oradea, 1996

maramureșean tradițional, satul de tip țărănesc, a cărui istorie, în general tinde să se destructureze la începutul anilor 70 ai secolului al XX-lea. Cu inerentele reducionisme specifice unui demers unificator, caracteristicile acestui tip de ruralitate care a generat o specificitate zonală, pot fi condensate în următoarele dimensiuni:

1. O intrare târzie în modernitate, determinată de condițiile de relief și de izolare față de restul țării. Această izolare a creat, în mentalul colectiv, o puternică construcție identitară, atât la nivel zonal, cât și la nivel local, comunitar. Chiar și în perioada Imperiului Habsburgic și mai apoi Austro-Ungar, zona se găsea la periferia rutelor modernității și cu toate eforturile de modernizare întreprinse de autoritățile austriece, zona și-a păstrat preponderența specificului economiei de subzistență, cu o slabă deschidere spre economia de piață. După 1918 Maramureșul s-a găsit relativ izolat față de restul țării. Singura legătură feroviară se făcea de la Sighetul Marmației prin fosta Cehoslovacie, iar apoi prin Halmeu și Satu Mare. Cordonul montan, greu accesibil, care-l separa de restul României a menținut o structură țărănească extrem de puternic legată de o agricultură de subzistență, caracteristică satului carpatic de tip agro-pastoral. Această specificitate s-a menținut o perioadă, cu variații locale și în perioada comunistă. Chiar dacă condițiile de relief nu erau specifice colectivizării, în unele localități acest fenomen s-a produs, ducând la spargerea autarhiilor locale și la fenomenul de destructurare a vechii țărănime. Pe de altă parte, dezvoltarea «socialistă» a marilor exploatare minere din estul depresiunii (Borșa) și în proximitatea ei sudică (bazinul Băii Mari) a produs alte marcante transformări ale structurilor sociale. Este de remarcat faptul că până undeva pe la mijlocul anilor '60 în zonă a existat o puternică ruptură mentală și ocupațională între urban și rural. Practic, urbanul mineresc al zonei nu a reprezentat un punct de atracție pentru populația țărănească românească. A lucra în «băi», adică în mină, reprezenta un semn ocupațional-identitar desconsiderat în lumea țărănească a Maramureșului. «Cei care nu văd soarele», erau priviți cu ironică detașare, ca niște oameni de o categorie

inferioară celei țărănești. De aceea, chiar dacă și până în anii 60, centrele miniere au funcționat în apropierea lumii țărănești, practic ele nu au reprezentat un pol de atracție pentru această populație, puternic atașată de pământ și activitățile agricole. Lume urbană a mineritului, înființată de austrieci încă din a doua parte a secolului al XVIII-lea cuprindea categorii etnice extrem de diverse (austrieci, slovaci, maghiari, cehi), aduse din diferite părți ale imperiului, pentru a exploata bogatele zăcămintele neferoase ale regiunii. Ea era definită de populația rurală românească a zonei prin termenul generic de «unguri», care nu era o marcă etnică ci, mai degrabă una rezidențial ocupațională, un semn unificator identitar: apartenența la urbanul minesc Legăturile dintre cele două lumi au fost extrem de restrânse, chiar dacă distanțele fizice erau mici, cele social-mentale erau foarte mari și singurele momente de contact efectiv erau cele ocazionale legate de piețele săptămânale urbane, când mai ales femeile aduceau surplusul de produse ale gospodăriei țărănești, pentru vânzare sau cele prilejuite de cumpărarea unor produse necesare economiei și gospodăriei rurale, din magazinele urbane. După colectivizarea agriculturii aceste percepții dihotomice ale raportului urban-rural, se schimbă. Noile condiții social-economice legate de precaritatea resurselor din gospodăria rurală fac ca generațiile tinere să intre în câmpul practicilor economice de tip urban, în special prin angajarea în sectorul miner, aflat în plină expansiune la sfârșitul anilor 60, generator al unui mare număr de locuri de muncă dar și de venituri substanțiale. Odată produsă spărtura economico-socială în lumea țărănească, ea se va lărgi treptat și va afecta, variabil, și puținele localități rurale necolectivizate ale zonei²⁴. A apărut astfel o

²⁴ Este de remarcat faptul că antrenarea populației țărănești în activitățile urbane legate de industria minieră a generat două situații: pentru cei aflați în apropierea bazinelor minere soluția cea mai uzitată a fost navetismul (care câteodată a fost preferat și de muncitori care își aveau localitățile de rezidență chiar la peste 50 de kilometri sau mai mult de mină, pentru a beneficia de avantajul de resurse industrial-agrare), iar pentru un număr important de persoane cu vechiul domiciliu la mari distanțe de zona minieră, cea de-a doua alternativă a fost stabilirea în orașele minierești, care își sporesc semnificativ volumul demografic, dar

nouă categorie socială a muncitorilor-agricultori, categorie hibrid, purtătoare a schimbării sociale și factor de ștergere treptată a particularismelor zonale, de multe ori chiar particularisme comunitare. Acești muncitori-agricultori vor fi purtătorii unor noi relații sociale, nețărănești, fragmentate prin pendularea între două lumi, cea țărănească, în curs de disoluție și cea industrială, mai performantă din perspectiva eficienței cotidiene a veniturilor. Ei sunt agenți ai inovației sociale și aduc noi sisteme de valorizare generând noi competiții locale, în care factorul tradiție este tot mai ignorat. Fragmentarea relațiilor sociale și pendularea între două lumi generează o creștere a individualismului social și o distrucție a solidarității colective, specifice satului tradițional, mai puțin axat pe dimensiunea competitivității. Gospodăria tinde să devină unitatea socială referențială în detrimentul

capătă și configurații spațiale extrem de interesante. Bunăoară, în vechi orașe minierești, cum sunt Căvnicul și Baia Sprie, spațiul urban este puternic delimitat în două zone pregnant individualizate: orașul vechi (așa zis «unguresc»), cu vechea populație eterogenă etnic, adusă de austrieci din alte părți, încă din secolele anterioare și locuind în vechile căsuțe de mineri, cu acoperișul în două ape, care le individualizează în raport cu locuința țărănească românească, în patru ape) și zona nouă a orașului, «cartierul românesc», constituit din tipicele blocuri de locuințe ale perioadei comuniste. Dincolo de colaborarea în spațiul activităților miniere, între cele două zone urbane a fost o permanentă rivalitate și stare de animozitate, fenomene legate de accesul în general diferențiat la funcții de decizie, mai ales la funcții superioare, în care cei din zona nouă, «românii», erau avantajați în raport cu «ungurii» din zona veche. Pe de altă parte, aceștia din urmă erau invidiați pentru faptul că stăteau «la casă» și dispuneau de mici bucăți de pământ în jurul acestora, folosite atât pentru mici culturi agricole, grădinărit, extrem de importante în perioada comunistă și spațiu verde. În perioada actuală, în care activitatea minieră a încetat, zona nouă a devenit spațiul unei mai intense pauperizări, o parte din populație părăsind aceste localități, fie întorcându-se în vechile localități de origine, fie plecând la muncă în strănătate. Locuitorii din zona veche caută în noile contexte de dezvoltare turistică (în special în Căvnic, prin părțile de ski, nou înființate) să construiască pensiuni turistice, prin modernizarea locuințelor, supradimensionarea lor sau chiar construirea în întregime a uneia noi. Evident, numai cei cu un anumit potențial economic pot dezvolta asemenea strategii, restul au fost și ei implicați în migrația internațională sau în mici activități salariale locale, ca cei din «orașul nou».

colectivității locale și ea este principala formă de capitalizare și raționalizare a acțiunii sociale în scopul unei eficiente plasări în economia socială de status²⁵). Pe de altă parte, apariția în perioada comunistă a muncitorilor agricoli și forestieri sezonieri, care se deplasau în diverse zone din România, unii dintre ei stabilindu-se definitiv acolo (mai ales în Banat și Dobrogea) a reprezentat un alt factor al estomparii identităților locale și intrării în fluxurile schimbării sociale. Din această perioadă a începutului anilor 70 (când țărâtimea locală intră puternic în structurile economice moderne, extracomunitare) datează începuturile generalizării inovațiilor culturale, care vor șterge treptat caracte-

²⁵ Antropologul american D. Kideckel, în lucrarea *Colectivism și singurătate în satele românești*, Ed. Polirom, 2006, remarcă pe Țara Făgărașului această puternică centrare a agenților rurali pe gospodărie, cultivând ceea ce am putea numi «strategia acțiunilor evantai», în sensul că regimul statal acumulaționist al perioadei comuniste a generat la nivelul răspunsurilor cotidiene strategii de adaptare cât mai eficiente la imperativele etatiste, printr-o reconstrucție modernă de statusuri, bazată pe diversificarea acestora, generând astfel acces la cât mai multe resurse. Munca industrială putea fi generatoarea unor venituri mai mari, dar și a intrării într-un nou sistem interrelațional, în timp ce ocupațiile agricole complementare, rezervate de obicei femeilor și bătrânilor erau generatoare de resurse locale, dar și de menținere a capitalului social de factură informal-locală. Această strategie-evantai a produs redimensionarea gospodăriei rurale, care va deveni o gospodărie pe trei generații, spre deosebire de gospodăria tipică țărănească, care era bi-generațională. Și în Maramureș remarcăm același fenomen, de supradimensionare a gospodăriei rurale față de modelul țărănesc. «Bucătăria de vară» nu este numai expresia protejării spațiului casei propriu-zise, ca element de prestigiu, emblematic, ci și efectul supradimensionării gospodăriei, în care bătrânii, cu rolul lor preponderent agricol, locuiesc efectiv în această inovație a habitatului care este «bucătăria de vară». În perioada post-comunistă, fenomenul de supradimensionare a gospodăriei, în raport cu modelul țărănesc se menține, ca urmare a migrației internaționale. În noile cadre sociale pământul nu se mai partajează, se menține compact, în timp ce pentru copiii plecați la muncă în străinătate se construiesc noi case în apropierea celei paternale, prin asemenea aglutinări ale gospodăriei crescând enorm volumul ei, chiar în raport cu perioada comunistă, chiar dacă noile case rămân nelocuite. Noua logică comunistă a supradimensionării simbolico-economice a gospodăriei se menține și în perioada post-comunistă, chiar dacă efectele ei târzii sunt ineficiente, din perspectiva construcției socialității, printr-o familie extinsă, care nu se mai reconstituie funcțional, aproape niciodată.

risticile identitare ale satului tradițional, țărănesc. După 1989 și mai ales după deschiderea frontierelor UE, zona va fi confruntată cu o puternică migrație internațională, în special spre Italia și Spania. Din ancheta realizată de noi în vara anului 2008, pe un eșantion reprezentativ la nivelul întregului Maramureș istoric, rezultă că 27% din populația investigată a fost la muncă în străinătate, pentru cel puțin trei luni. În cazul bărbaților, procentul acestora este de 32,2%, iar 15,3% au lucrat mai mulți ani în străinătate, dar s-au întors în țară definitiv sau temporar. Desigur, procentul celor care au lucrat sau lucrează în străinătate este mult mai mare; din lipsă de date nu putem preciza numărul celor care lucrează efectiv și în prezent în străinătate, însă din observațiile de teren putem constata că aproape în fiecare gospodărie din Maramureș există cel puțin o persoană plecată. Tot din aceeași cercetare rezultă că persoanele care au lucrat sau mai lucrează în străinătate reprezintă principalii agenți ai schimbării: ei generează o nouă mentalitate cu importante dimensiuni mercantile, aduc obiceiuri noi (62,2% dintre persoanele din eșantion consideră că noile obiceiuri rurale sunt aduse de cei care au lucrat sau lucrează în străinătate), produc noi curente de modă comunitară în construcția de locuințe, schimbând profund vechea arhitectură, folosind noi materiale de construcție, culori, amenajarea spațiului (67,4% dintre respondenți consideră noua modă rurală a construirii ca fiind adusă de cei plecați și difuzată apoi la scară comunitară). În plus, în aceste comunități se crează profunde clivaje sociale între cei care au lucrat sau lucrează în străinătate și cei care au rămas acasă, apărând puternice incompatibilități la nivelul mentalităților, atitudini de dispreț, conferite de puterea banului, față de cei rămași (33,2% dintre participanții la cercetare sesizând această ruptură socială ca fiind importantă). De altfel, mutații importante s-au produs și în privința criteriilor de construcție de status social. În societatea țărănească construcția de status era puternic mediată de suprafața pământului deținut în proprietate; în prezent alte criterii condiționează construcția de status în mai mare măsură decât mărimea suprafețelor de pământ. Aceste criterii sunt efectul intrării

profunde în câmpul practicilor economiei de piață, generând comportamente și mentalități de tip consumist. Astfel, în ierarhia criteriilor construcției de status, pe primul loc se află mărimea salariilor (veniturilor) (85,8%), care mediază posibilitatea de a avea o casă mare (valorizată nu atât prin prisma utilitaristă intrinsecă, cât mai ales ca factor de prestigiu social) (82,7%), dotările moderne (81,8%) și abia pe ultimul loc este apreciat pământul ca fiind un asemenea factor (74,5%)

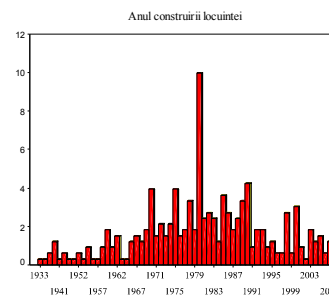
2. Semnele schimbării se vor manifesta în toate dimensiunile vieții sociale. Vechea cultură țărănească va fi treptat repudiată de generațiile tinere și va deveni, în mare măsură, un vestigiu etnologic, uneori reactualizat în formele festivist-folclorizante, atât în perioada comunistă cât și în post-comunism, cum e cazul bunăoară cu Tânjaua de la Hoteni sau așa zisa Horă de la Prislop. Aceste reactualizări, de multe ori extrem de sofisticate, generatoare de neo-folclor nu mai reproduc vechile funcții ale culturii țărănești, de explicitare a valorilor religioase, ca experiență trăită, de socializare comunitară, control social. Ele sunt expresia unor realități rupte în articularea lor; pe de o parte o masă de spectatori "moderni", cu o funcție pasivă, iar pe de altă parte, un grup de "actori" care încearcă, uneori în forme supradimensionate, să joace vechi roluri sociale. În bună măsură, "tradiția" devine o formă de spectacol fără nicio legătură cu realitatea cotidiană. De altfel, Maramureșul istoric este una dintre zonele României cu ponderile cele mai mari ale suprafețelor arabile necultivate, iar anchetele de opinie pun în evidență schimbarea sistemelor de valorizare socială: pământul nu mai este considerat o sursă de prestigiu social, iar cultivarea este redusă, atât datorită noilor mentalități comunitare bazate pe calcularea eficienței, cât și lipsei efective de forță de muncă. În asemenea condiții, menținerea unei culturi rurale bazată pe valorizarea agriculturii, a muncii agricole, este practic imposibilă, iar "reconstrucția" cu funcție identitară a unor obiceiuri de tip agraro-pastoral, în forme folclorizante supradimensionate nu este decât expresia acestei profunde rupturi între realitatea cotidiană și prelungirea artificială târzie a unor elaborate folclorice revitalize

pe dimensiunea spectaculară, în noile cadre sociale.

3. Zonă extrem de bogată în păduri, Maramureșul a aparținut zonei carpatice cu o arhitectură țărănească bazată pe o știință profundă a prelucrării lemnului, folosit ca principală materie primă atât la construirea pereților, cât și la acoperirea locuințelor și confecționarea obiectelor de uz gospodăresc. Satul maramureșean era un muzeu viu, în aer liber, al caselor și acareturilor din lemn, această specificitate prelungindu-se în timp, mai mult decât în alte zone ale României. De altfel, etnografii au cultivat cu insistență acest clișeu al «tradiției arhitecturii populare a lemnului» în Maramureșul istoric, generând, iarăși, o imagine ruptă de realitate despre satul maramureșean al caselor și porților de lemn. Acest sat este în mare parte actualmente dispărut, fără ca noii agenți sociali rurali să gândească experiențele lor constructive în logica păstrării tradiției lemnului și a continuității folosirii vechilor tehnici și materiale. Satul maramureșean actual se înfățișează ca un mozaic arhitectural eclectic, în care alături de case vechi din lemn și acestea în curs de demolare se regăsesc masiv locuințele din cărămidă, acoperite cu azbociment, construite în ultimele decenii și de construcțiile ridicate în ultimii ani de cei plecați la muncă în străinătate, strident colorate, folosind din abundență plasticul și inoxul, în totală disonanță cu tradiția arhitectonică a zonei. Dincolo de această realitate empirică, este evident că în structurile socialului s-au produs importante schimbări de mentalitate; o populație intrată brusc în modernitate, fără educația și știința respectului față de propria identitate, va prelua fără un discernământ structurat pe cadrele identitare, modele străine, care prin contagiune devin mode sociale, fiind repudiate vechile modele. Șindrila este considerată anacronică, peretele exterior din lemn netencuit, inestetic, iar gardul din lemn un semn al sărăciei. Această schimbare a mentalităților constructive nu este un produs al perioadei post-comuniste²⁶). În

²⁶ Din punct de vedere statistic, intrarea în logica transformismelor constructive, prin renunțarea la folosirea aproape exclusivă a lemnului se produce, potrivit datelor de teren, în jurul anilor 70. Aceasta însă nu înseamnă că inovații ale tehnologiei construirii nu s-au produs în permanență și până la această dată, însă ele sunt inovații minore, de structură, detalii coloristice, tehnici ale lemnului. Noua «revoluție» constructivă

această ultimă perioadă explozia arhitecturii de import a supradimensionat fenomenul apărut tot undeva pe la începutul anilor 70, fără ca autoritățile să întreprindă măsuri de tipul genezei unei neotradiții bazate pe specificul local al prelucrării lemnului. De altfel, ancheta de teren pune în evidență această explozie constructivă

petrecută după anul 1970 :

Potrivit anchetei de teren, numai 17% dintre locuințe sunt construite înainte de 1970, adică aparțin perioadei pe care am definit-o ca fiind cea a satului de tip țărănesc, tradițional. Dintre acestea, 3,2% din totalul locuințelor existente sunt construite în prima jumătate a secolului al XX-lea, până în 1944. Desigur, există variabilități locale, sunt sate și zone de sate în care fondul vechi e mai bogat, în altele inovația arhitectonică mai accentuată, dar oricum, la nivelul întregului Maramureș istoric fondul cu adevărat vechi de locuințe, care ar putea fi obiectul unei acțiuni de conservare, este foarte redus și infirmă imaginea promovată de etnografi sau de agențiile turistice privind Maramureșul „păstrător al tradițiilor lemnului și artei populare românești”. De altfel, locuințele construite după 2000 reprezintă 9,9% din totalul locuințelor, deci una din 10 locuințe este construită în ultimii opt ani, ceea ce indică amploarea fenomenului construirii, explozia arhitectonică din zonă, ruptă de specificul local al tradiției lemnului..

Examinarea folosirii materialelor de construcție aduce noi informații privind fenomenele de mutație arhitecturală. Casa maramureșeană avea pereții din bârne masive, prinse la colțuri între ele prin „chetori”. În forma mai veche, din ce în ce mai rar de găsit pe teren, birnele erau rotunde, rezultând acele „chetori” atât de tipice pentru zona carpatică, numite „chetori rotunde”. În gospodăriile mai bogate sau la biserici, bârnele erau fasonate manual, cu barda, din material lemnos masiv, rezultând bârne cu o formă paralelipipedică, încheiate între ele printr-o mare varietate de „chetori”, dintre care cele mai răspândite sunt cele „în coadă de rândunică”. În formele mai târzii, bârnele sunt prelucrate mecanic, construcții cu un asemenea perete fiind încă relativ bine

înseamnă renunțarea brutală și devalorizantă la lemn și predominanța modelelor ex-localiste în detrimentul celor localiste. O atare situație este surprinsă și de Marinella Lörinczi, în studiul intitulat *Crucile pictate de la Săpânța*, apărut în lucrarea deja citată, *Cercetarea antropologică din România* (p. 121-160), îngrijită de antropologii italieni. «Inovațiile privitoare la structura cimitirelor ...arată la locuitorii satelor o tendință evidentă de a inova considerabil, începând cu perioada post-belică, atât stilul de îmbrăcăminte, cât și stilul locuințelor» (p. 123). Este de remarcat faptul că satul receptează în permanență inovații, care nu pot fi ancorate temporal numai în perioada post-belică, multe au o istorie mai veche. Prin stereotipie culturală, reprodușă pe lungi secvențe istorice, inovațiile ajung tradiție și devin astfel un loc comun al specificității locale, fără a mai fi pusă în discuție sursa lor genetică. Numai inovațiile recente, păstrate în memoria comunitară sunt mai ușor de identificat pe teren. Marinella Lörinczi va proceda la o interesantă narațiune de istorie a mentalităților, privind inovațiile culturale care au avut ca finalitate acest controversat produs cultural care este «cimitirul vesel» de la Săpânța. Ea va aduce în discuție două inovații culturale, care, sincretic, vor genera, în contexte locale, acest ciudat cimitir. Este vorba de o nouă modă socială ce se va impune în lumea satelor încă undeva începând din zorii secolului al XX-lea: folosirea socialmente reprezentativă a culorii albastre a unui colorant industrial, pentru zugravirea locuințelor aproape în întreaga Transilvanie («mieruiul») și dislocarea culturală, prin biserica greco-catolică a bocetelor pentru mort, de evidentă factură arhaică, care au fost înlocuite de «versurile la mort, ale mortului», create de versificatori locali și având o vădită tentă creștin-moralizatoare. Din întâlnirea celor două noi mode rurale, prin meșterul Stan Pătraș, care la început propune timid inovația sa, va rezulta crucea pictată în albastru de ulei industrial pe care sunt scrise scurte versuri despre viața celui decedat. Succesul inovației va determina amplificarea ei și transformarea «cimitirului vesel» într-o instanță turistică (ce va genera strategii comunitare adecvate de exploatare a succesului), aproape de neevitat în itinerariile turistice rurale românești.

reprezentate pe teren. Oricum, ca și biserica, casa maramureșeană avea pereții exteriori din lemn masiv, netencuit și era acoperită cu șindrila din brad.

Ancheta de teren relevă profunde mutații în construcția pereților. Dintre casele actuale numai 21,6% mai au pereții din lemn netencuit, restul sunt fie cu lemn tencuit (31,8%) și zugrăvite, fie mai ales cu pereții din cărămidă (46,6%) și zugrăvite. Deci practic în ultimele decenii lemnul a fost treptat înlocuit de cărămidă. Această tendință continuă și actualmente; în opțiunea privind materialele pentru o viitoare casă, cărămida ocupă primul loc cu un procent de 67,6%, în timp ce exteriorul de lemn netencuit scade ca opțiune la 18,8%, deci este de așteptat ca ponderea lemnului în construcție să scadă în următorii ani și ultimele case de lemn, construite după tradiția locală, să dispară.

Materialul de construcție a pereților

	Frecvența	Procent
lemn cu exterior netencuit	76	21.6
lemn cu exterior tencuit	112	31.8
cărămidă, tencuită și zugrăvită	164	46.6
Total	352	100.0

Dacă ați construi o altă locuință, din ce material ați confecționa pereții?

	Frecvența	Procent
din lemn cu exterior netencuit	66	18.8
din lemn cu exterior tencuit	48	13.6
din cărămidă tencuită și vopsită	238	67.6
Total	352	100.0

În privința culorilor folosite pentru vopsirea în exterior a locuinței și în acest caz se pot sesiza schimbări majore în gusturile cotidiene. De altfel, această tendință de folosire a unor culori stridente (albastrul intens, roșul, verdele închis, portocaliul) se manifestă încă din anii 70-80 în zugrăvirea în interior a locuințelor și în decorațiile interioare, în special în cazul ștergărilor de pus la icoane. În prezent fenomenul s-a deplasat la exteriorul locuinței și continuă în proporții de masă. 55% dintre cei intervievați

ar dori să-și vopsească exteriorul locuinței în culori stridente (roșu, albastru, verde, mov, portocaliu, galben, cărămiziu); portocaliul este culoarea cea mai preferată, 12,2% dintre subiecți dorind această culoare pentru exterior. Lemnul natural netencuit este preferat de numai 18,8%, iar albul de 13,6%. Dincolo de aceste aspecte, pur statistice, este important de văzut ce s-a întâmplat în structurile intime psiho-sociologice ale agenților sociali reali ce și-au schimbat logica construirii și decorării într-o perioadă relativ scurtă de timp, dar extrem de reprezentativă în ceea ce privește procese de o accelerată dinamică socială. În acest sens, observațiile lui D. Kideckel²⁷) sunt extrem de importante și au relevanță și pentru Maramureșul istoric, iar noi nu vom face decât să prelungim aceste observații și logica internă a acțiunii sociale până în faze târzii de evoluție, nesurprinse de antropologul american. În primul rând, antropologul D. Kideckel remarcă o deplasare a interesului motivațional dinspre pământ înspre gospodăria limitată, înțeleasă ca spațiu al habitatului. Această mutație fundamentală, indicator semnificativ al post-țărănității este consecința intrării spațiului țărănesc în câmpul practicilor statului comunist acumulaționist, care în fapt va depozeda țărănimea de propriul pământ. În aceste condiții spațiul rural va inventa noi răspunsuri sociale, strategii de adaptare la noile situații economico sociale și una dintre ele va fi puternica centrare pe gospodărie în detrimentul colectivității și astfel multiplicarea șanselor de acces la puținele resurse socialmente existente prin creșterea volumului demografic al gospodăriei (care nu se mai divide în multiple gospodării bazate pe familia nucleară, prin căsătorie, așa cum era modelul țărănesc anterior). Această creștere demografică cu familii tri-generaționale este însoțită și de o accentuată reconstrucție de status ocupațional, pe baza unei strategii pe care am numit-o strategie-avantaj. În cadrul ei, membrii gospodăriei vor căuta pe de o parte ca unii să-și mențină statusul agricol (în general bătrânii), iar alții să participe la noua mobilitate ocupațională comunistă intrând în câmpul practicilor

²⁷ D. Kideckel, *Colectivism și singurătate în satele românești*, Ed. Polirom, 2006, p. 122-147

industriale sau devenind funcționari, vânzători, ceea ce va permite multiplicarea oportunităților de acces la resurse și lărgirea rețelelor capitalului social, care vor constitui totodată și rețele de negociere a accesului la resursele sociale. Creșterea puternică a volumului demografic al gospodăriei se poate constata și pe cazul Maramureșului. Casa și gospodăria vor deveni elementele centrale ale preocupărilor cotidiene, în detrimentul pământului, producându-se totodată noi mecanisme de valorizare socială, dimensionate pe aceste noi elemente emblematice ale statusului social. Ceea ce este finalmente de reținut este faptul că această mutație va genera o puternică funcție de marcă socială a individului și grupului social prin intermediul gospodăriei restrânse și ca element central în cadrul acesteia, al casei. Desigur, această funcție a existat și în cazul ruralului țărănesc, însă ea este mult estompată în raport cu importanța pământului, în noile cadre sociale ea este supradimensionată²⁸⁾

În trecut pământul, iar apoi, în perioada comunistă, gospodăria și în special, casa, vor deveni semne sociale marcante ale noilor construcții de status ale socialității rurale. Neo-ruralitățile generate de noii agenți sociali

²⁸⁾ Este interesant de văzut diferența dintre satul neocolectivizat și cel colectivizat din regiune. Evident, în timpul statului comunist acumulaționist precaritatea resurselor va afecta ambele tipuri de rural, dar nu în aceeași măsură. Și în cazul satului neocolectivizat generațiile tinere vor adopta strategii economice neagricole însă ele vor fi cuplate mult mai puternic și cu cele agricole, în cazul aceleiași persoane de muncitor navetist-agricultor pe mica lui proprietate. Această specificitate nu va genera nici o supradimensionare accentuată a gospodăriei și nici transformarea casei în cel mai important factor de valorizare socială. Pământul va rămâne multă vreme principala instanță de valorizare socială, treptat însă și aici importanța lui se va diminua pe măsură ce veniturile substanțiale din activitățile neagricole vor afecta ierarhiile sociale rurale. De asemenea, educația copiilor în satele neocolectivizate nu va fi considerată un factor al reușitei sociale, al schimbării de status și nu va fi socialmente puternic încurajată, așa cum s-a întâmplat în cazul satului colectivizat. Clivajul dintre cele două tipuri de rural era observabil încă din perioada comunistă la nivelul diferenței de modernitate a gospodăriilor și s-a menținut ca un efect al acestei perioade și după 1989, în localitățile cu potențial de supraviețuire demografică și economică.

vor fi exteriorizate prin asemenea semne-marcă emblematică a noilor statute sociale. Folosirea unor noi materiale constructive și tehnologii constituie reperatele unei noi identități sociale rupte de trecut. Prin repetiție socială, generatoare de stereotipie constructivă, ele vor deveni «mode sociale» de status. Trecerea de la casa de lemn la casa zugrăvită nu reprezintă numai o simplă schimbare îndoielnică a gusturilor esteice cotidiene ci și o pronunțată *marcă socială* a schimbării sociale, de status. Agenții acestei schimbări proveneau din diverse structuri sociale nețărănești care oricum, din diverse surse, obțineau venituri superioare celor din munca agricolă. Această constatare este valabilă atât pentru satul colectivizat, cât și pentru cel neocolectivizat, din perioada comunistă. În perioada de după 1989, fenomenul este același, cu diferența că orizonturile culturale ale gustului cotidian rural se diversifică printr-o accentuată migrație internațională. Această mobilitate internațională va produce o nouă «inovație culturală» a gusturilor estetice constructive, culorile tari (roșu, portocaliu, verde, albastru intens etc.) care explodează în mediile neorurale sunt semne-marcă ale individualizării pregnante a noilor gospodării-case, în raport cu «tradiția» și semnaleză noii locatari reali sau virtuali, ca exponenți ai noilor statusuri sociale. E interesant de constatat că aceste neo-gusturi estetice au fost introduse în rural de către cei plecați care și-au construit aceste neo-case în totală disonanță cu fostele modelele constructive locale. Casele în portocaliu sau roz, din «Maramureșul tradiției», punctează violent în spațiu noile și profunde schimbări sociale. Logica gospodăriei extinse, generată în perioada comunistă, se va menține și în post-comunism; explozia constructivismului va capăta accente suplimentare prin aglutinări în care pe suprafețe din ce în ce mai restrânse sunt construite din ce în ce mai multe case, din banii copiilor plecați în diferite zări europene. Neștiind când se vor întoarce sau dacă se vor mai întoarce, părinții lor le transformă în pensiuni turistice, oricum maniera cea mai profitabilă de valorificare, în care aceleași semne ale portocaliului neo-maramureșean le condamna la condiția de

reperre ale inovației culturale într-o lume țărănească în curs de disoluție.

Ce culoare ar prefera pentru exteriorul locuinței?

	Frecvența	Procent
Lemnul netencuit	natural,66	18.8
NS-NR	3	0,8
Alb	48	13.6
Crem	41	11.6
Rosu	41	11.6
Albastru	20	5.7
Verde	35	9.9
Mov	8	2.3
Portocaliu	43	12.2
Galben	30	8.5
Caramiziu	17	4.8
Total	352	100.0

Schimbări majore s-au produs și la nivelul acoperișului. Șindrila, altădată materialul cvasigeneralizat în întreaga regiune nu mai reprezintă decât 9,9% din totalul acoperișurilor, în timp ce o proporție de-a dreptul îngrijorătoare, 50,3% o reprezintă casele cu acoperișul din azbociment, material inestetic și periculos pentru sănătate. Această tendință a început în anii 80 și a devenit o modă și datorită prețului mai scăzut al acestui material. Maramureșul șindrilei a fost înlocuit cu Maramureșul azbocimentului. Totuși, se poate constata o tendință de renunțare la azbociment la acoperirea noilor locuințe, locul lui este luat de alte materiale moderne, în special ondulinul și tabla Lindab (numai 10,8% dintre subiecți și-ar acoperi o viitoare locuință cu azbociment). Pe de altă parte, șindrila tinde să dispară, numai 5,7% și-ar acoperi locuința cu șindrila.

Acoperișul actualei locuințe

	Frecvența	Procent
Șindrila	35	9.9
Țiglă	55	15.6
Azbociment	177	50.3
Ondulin	32	9.1
Tablă	37	10.5
Tablă modernă Lindab	15	4.3
Alte materiale	1	.3
Total	352	100.0

Cu ce material ar acoperi o viitoare locuință

	Frecvența	Procent
Șindrila	20	5.7
Țiglă	64	18.2

Azbociment	38	10.8
Ondulin	81	23.0
Tablă	25	7.1
Tablă modernă Lindab	120	34.1
Alte materiale	4	1.1
Total	352	100.0

Dincolo de aceste date parțiale, multe alte argumente ne fac să considerăm cazul Maramureșului ca un exemplu tipic de intrare abruptă în modernitate, cu procese accelerate de schimbare a identităților locale și cu apariția altor logici constructive și de valorizare socială. Maramureșul tradițional nu mai este decât o construcție teoretică a etnografilor și folcloriștilor; el este prezent numai în Muzeul Satului din Sighetul Marmației și pe pliantele turistice.²⁹

BIBLIOGRAFIE

1. V. Mihăilescu, *Dificila deconstrucție a sarmalei. Discurs despre tradiție*, în Cristina Papa, Giovanni Pizza, Filippo Zerilli, *Cercetarea antropologică în România. Perspective istorice și etnografice*, Ed. Clusium, Cluj Napoca, 2004, p. 181-206
2. D. Kideckel, *Colectivism și singurătate în satele românești*, Ed. Polirom, Iași, 2006
3. Marinella Lörinczi, *Crucile pictate de la Săpânta*, în Cristina Papa, Giovanni Pizza, Filippo Zerilli, *Cercetarea antropologică în România. Perspective istorice și etnografice*, Ed. Clusium, Cluj Napoca, 2004, p.121-160
4. Nicole Mathieu, *La notion de rural et les rapports ville campagne en France. Des années cinquante aux années quatre-vingts*, nr. 197/1990, *Etudes rurales*, Paris
5. H. Mendras, *La fin des paysans*, Ed. Babel, Paris, 1991
6. Gh. Șișeștean, *Criza lumilor țărănești*, în *Analele Universității din Oradea, seria filosofie-sociologie*, Oradea, 1996

²⁹ Toată reconstrucția rurală printr-o revitalizare a tradițiilor locale ale lemnului poate rămânea un simplu proiect, atâta vreme cât prețul lemnului este mai mare decât al altor materiale de construcție și este aproape prohibitiv pentru cei care ar dori să reînceapă o asemenea experiență constructivă.